

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

УДК 281.9(477:51):7.046

Сергій Сергєєв, Ольга Куртасова

●

ГОСПОДАРСЬКО-ПОБУТОВА ДІЯЛЬНІСТЬ СТАРОВІРІВ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ В ХІХ ст. ТА ОСОБЛИВОСТІ СТАРООБРЯДСЬКОЇ БОГОРОДИЧНОЇ ІКОНИ "УСІМ ЗАСМУЧЕНИМ РАДІСТЬ"

У статті досліджуються окремі аспекти побуту старовірів та іконографія ікони «Усім засмученим радість». Аналізуються процеси відносин старовірів та місцевого населення.

Проблема побуту старовірів розглядалася дослідниками досить мало. В центрі уваги поставали питання відмінностей між ідеологією старовірів та віровченням офіційної православної церкви. Радянських істориків приваблювали моменти відносин розкольників та держави, які б можна було віднести до проявів класової боротьби.

На наш погляд, побут є якісним показником менталітету тієї чи іншої соціальної верстви, релігійної групи та й взагалі народу. У побутових відносинах відбиваються головні моменти культури. Якщо ж вести мову про релігію, її вплив багато в чому визначає життя людини.

Є багато невирішених питань у проблемі старообрядського побуту. Чи справді старовірів були десятки тисяч? Як визначалося їх станове становище? Чи були старовіри неосвіченими, темними людьми?

На жаль, матеріалів та джерел не досить багато, щоб відповісти на все. Хоча деякі прогалини ми можемо заповнити. Не слід також забувати, що старовіри й досі зберігають не лише книги, ікони, вони живуть за давніми обрядами та традиціями.

О. Шафонський зробив опис Чернігівського повіту, де не оминув своєю увагою переселенців з Росії. Він згадує про 16 старовірських слобід, які з'явилися внаслідок втечі розкольників з Росії до Польщі, а потім – в Україну. Шафонський зазначає, що "сіи раскольники весь образ жизни, одягання, наречіе, домоводства, построения домов и богослужение с Великороссийскими кресьянами і розкольниками одинаково имеют, и лучшею прилежностію и проворством от окрестных жителей малоросіян себя отличают"¹. Слободи були до 1783 р. у підпорядкуванні Києва, потім там почали формувати повітові ратуші з місцевих мешканців.

Тут ми стикаємося із досить незвичайним явищем. Люди, що прийшли з іншої землі, принесли іншу культуру, не асимілювалися, не злилися з українським православним населенням. І це, незважаючи на той факт, що старовіри склали

© Сергєєв Сергій Михайлович – мол. наук. співробітник Національного архітектурно-історичного заповідника "Чернігів стародавній".

Куртасова Ольга Олексіївна – аспірантка кафедри історії та теорії мистецтва Харківської державної академії дизайну та мистецтв.

все ж таки меншість на Сіверщині. Подібна ізольованість сприяла збереженню общин як етнічно-релігійної групи, але й мала велику хибу. Суспільство, яке не сприймає зовнішніх імпульсів, ставить перепону не лише для поганого впливу. Воно також обмежує себе у набутті позитивного досвіду.

Тепер треба розібратися, хто ж справді був “господарем”, а хто “ледарем”? Переглянувши вищесказане про відносини розкольників із українцями, можна сказати, що точка зору Шафонського не витримує жодної критики. Культура українців – культура землеробів. Праця на землі потребує не менше зусиль, ніж заняття торгівлею. Цей момент ще раз яскраво демонструє толерантність та віротерпимість українського менталітету. Розкольники-росіяни поводять себе подекуди занадто самовпевнено, завдаючи українцям зайвих проблем.

Забудова старообрядських слобід та посадів нагадувала німецькі колонії на півдні Росії. Домівки там були “под железными крышами, не редко двухэтажные, на улицах щегольские экипажи, целые кварталы лавок и магазинов, в которых идет бойкая оживленная торговля”².

Деякі посади були побудовані як фортеці: “Дома ... устроены таким образом, что ворота всегда находятся на заперти, так что проникнуть в дом нельзя прежде, пока хозяин не увидит ... пришедшего к нему”³. Хвіртки мали з’єднувати між собою хати різних господарів для того, щоб розкольники, які переховувалися, могли вчасно перейти до іншого подвір’я. Навіть льохи мали сполучатися ходами. Річ тут йде про два розкольніцькі посади: Воронок та Лужки. Ці заселення мали авторитет на всій Чернігівщині як найбільш непримиренні вороги православ’я. Ці посади відносилися до інших слобід як до еретиків та запродавців. Воронок й Лужки були тісно пов’язані із Веткою, яка мала на них найбільший вплив. Заможні купці цих посадів розповсюджували свою ідеологію за допомогою фінансової залежності, в якій перебували декілька тисяч збіднілих мешканців.

Розкольники посаду Гуревичі перебували у залежності від Воронка та Лужків. Мешканці цього посаду були доволі неосвіченими, темними людьми, що існували стороннім розумом.

З найнепримиренніших поселень старовірів слід також згадати Мітьковку. Найрозвинутішим посадом було сел. Клинци, яке посідало перше місце серед інших за кількістю промислових підприємств та рівнем освіти. Клинци вважалися наслідувачами Ветки, оскільки найбільша кількість мешканців прибула до посаду після першого та другого вигнання. Цим й пояснюється заможність місцевих старообрядців. Слободу Свяцьку взагалі можна вважати цілковито ветковським поселенням. Вона виникла внаслідок першого вигнання 1735 р.

Протягом усього часу існування старовірського руху у відношенні до його представників склалися певні стереотипи. Російське духовенство називало старообрядців досить принизливо: “бегуны”, “прыгуны”, “скакуны”. Розкольників подавали як темних, затурканих людей, що постійно намагаються куди-небудь втекти від цього світу. Приблизно таку саму точку зору мали деякі радянські дослідники, бо старовіри, мовляв, не здатні до існування в сучасних умовах.

Ми вже мали змогу розібратися з тим, що розкольніцькі поселення не завжди й далеко не всі мали вигляд селищ занепаду. Виявляється, що слободи подекуди були й центрами просвітництва: “У раскольников есть свои школы, свои училища, своя литература ... они заводят тайные типографии, и организуют это дело так, что несмотря на строгий надзор полиции, духовных и гражданских властей: типографии эти существуют целые десятки лет ти издают целые тысячи томов”⁴. У деяких сектах справа шкільного навчання була організована досить ґрунтовно. Старообрядці змогли на своєму досвіді пересвідчитися у важливості друкованого слова та освіти.

Не були винятком у цьому плані старообрядці Стародубщини. Священик Матвій Преображенський свого часу сигналізував місцевій владі, що в розкольніцьких посадах, зокрема в цьому поселенні – Єліонки, діють старообрядські навчальні заклади: “В настоящее время ... наблюдаю значительное

размножение раскольнических школ, в коих проходят обучение дети раскольническими наставниками, которые при поврежденности учения православной веры ... толкуют по-своему"⁵. Як наслідок цього розповсюдження шкіл, єліонський священник виділяє поступове зосередження всіх важелів влади у руках місцевих розкольників, які виявили багато прикладів непримиренного ставлення до православної церкви. Школи та училища мали значну кількість учнів, там проводили навчання викладачі-старовіри. Виявляється, діти мали змогу навчатися там не лише за старообрядською ідеологією. Їм викладали й практичні предмети – курси з торгівлі та комерційної справи. Крім того, старовіри дбали про освіту більше, ніж місцева влада: вони за свій кошт утримували заклади та платили викладачам.

Ще в 1849 р. архієпископ Павло дав згоду на відкриття в старообрядських поселеннях єдиновірських навчальних закладів. Архієпископ вважав, що така політика дуже корисна для справи повернення розкольників до православ'я, бо навіть діти непримиренних старовірів навчалися в цих школах через наявність практичних предметів.

Лист Преображенського до архієпископа Філарета про необхідність закриття розкольниківських училищ не залишився без уваги. Сам Філарет негативно ставився до старовірів через їх недоброзичливість до місцевих мешканців. Він вирішив підтримати Преображенського, надіславши листа до Єліонської посадської ратуші з тим, щоб вони розібралися із справою на місці. Розібралися із справою аж протягом двох років. Під час цього були виявлені доволі цікаві речі. А саме: свого часу місцева влада збирала кошти для утримання православних шкіл з місцевого населення. Коли ж ця практика через певні причини припинилася, то почали набирати сили школи розкольників. Все ж таки дітям десь треба вчитися. Встановила Єліонська ратуша й роль Преображенського в цій справі. З'ясувалося, що він заборгував місцевим купцям-старовірам Гусеву та Воробйову 75 крб. У 1861 р. Преображенський витратив усі кошти, що асигнували йому для утримання приходського училища, на покриття боргу. Після того, як цей священник вибув з Єліонки, він вирішив помститися своїм кредиторам – почав широку акцію, спрямовану проти старообрядських навчальних закладів.

Отже, справі навчання та виховання старовіри приділяли доволі багато уваги. Не забували вони також про підтримку своєї ідеології, своєї віри. Будуючи церкви, облаштовуючи скити, займаючись книгодрукуванням та іконописом, старовіри дотримувалися "старих", візантійських зразків. Тут доволі цікавим є питання про особливості деяких старовірських ікон, зокрема, богородичних «Всіх скорботних радість». Значна частина цих ікон зберігається у чернігівських музеях, що й дало змогу прослідкувати їх іконографію.

У ветківській іконі «Св. Хрідіакон Стефан з 7-ю клеймами» першої половини XIX ст., що зберігається у фондах Чернігівського художнього музею, в одному з клейм представлена ікона Богоматері «Всіх скорботних радість». На ній Марія стоїть одна на круглому подіумі, права рука її піднята догори з жезлом, а ліва опущена донизу і замість звитка тримає хліб. Це ще більше відповідає епітету Богоматері «Всіх скорботних радість» як «тих, що прагнуть насичення». Мандорла навколо неї з білими променями включає в себе чотири звитки. Справа та зліва від Богоматері по одному архангелу, а нижче розміщені стражденні в два ряди по дві людини. Зверху в темно-синіх хмарах зображений Господь Вседержитель в царських одягах з розведеними руками.

Іконографічною особливістю наступного типу «Всіх скорботних радість» є те, що Богоматір зображена разом з Немовлям.

У центральній частині ветківської ікони XIX ст. що зараз зберігається в Озерянському храмі Свято-Покровського монастиря в м. Харкові, Богоматір зображена на повний зріст, фронтально. Вона стоїть на хмарі та тримає на лівій руці Немовля, що сидить. Богоматір одягнута в зелену далматику, багато прикрашену золотими квітами. По нижньому краю далматики, а також

перпендикулярно цьому йде широка золота кайма. Зверху далматики одягнутий темно-вишневий мафорій, що спадає м'якими, об'ємними складками й пристебнутий круглою фібулою. На голові у Марії й Немовляти царські корони, оточені німбами. Немовля Христос зображений із закритим Євангелієм в лівій руці, права рука його піднята в благословляючому жесті. Від постаті Богоматері йдуть золоті промені, що утворюють ореол сяяння (мандорлу).

Зверху над фігурою Богоматері зображення Господа Саваофа. По обох боках від фігури Марії розміщені ряди святих, які розташовуються в три реєстри по три особи.

У правому верхньому куті ікони є зображення голови Іоана Предтечі, яку відсікли, в правому нижньому куті зображений Іоан Богослов. Лівий нижній кут: ікона Богоматері «Живоносне джерело», а верхній лівий кут – зображення Марії з Немовлям, тип Одигітрія.

У ветківському музеї зберігається ікона «Всіх скорботних радість» та чотиричасна ікона «Богоматір Боголюбська. Всіх скорботних радість. Кірик та Улита. Флор та Лавр. Богоматір Втамуї мої скорботи», які датуються ХІХ ст. Іконографічною відмінністю «Всіх скорботних радість» – фрагменту чотиричасної ікони від її аналога є обмежена кількість святих: по два в кожному реєстрі. На обох іконах в центрі крупним планом зображена Марія з Немовлям, над ними – Господь Саваоф. Богоматір зображена в мандорлі, вона стоїть на хмарі в оточенні своєї святої свити, але на відміну від ікони з Озерянського храму Свято-Покровського монастиря основний напис на аналогах розміщений не в нижній, а в верхній частині композиції, та спостерігається відсутність зображень окремих образів по кутах.

Інші дві ікони «Всіх скорботних радість» представляють собою більш розширені та оповідальні варіанти. Їх іконографічна особливість полягає в розгорнутому зображенні страждених у нижній частині композиції. Також вони мають додаткову кількість святих та архангелів навколо Марії.

Одна з них за технікою написання дуже нагадує ветківську ікону, що розміщена в експозиції архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній», яка була привезена туди з Добрянки. Але між ними є іконографічні відмінності, наприклад, рожева мандорла навколо Марії, а головне – навколо неї не по одному архангелу, як в харківській іконі, а сім: по три з кожного боку, а один зверху. Першими представлені на зріст Михаїл та Гавриїл з круглими зерцалами на обох іконах. У іконі з Добрянки з правого та лівого боку від Богоматері зображені святі в два ряди по три особи, що стоять на сірих кучерявих хмарах. А в іконі з Харкова, кількість тих, що стоять попереду, більша, їх по чотири ряди з кожного боку, в першому по чотири особи, в другому та третьому – по три, а в останньому – два. У верхній частині ікони також суттєві розходження в іконографії: замість Новозавітної Трійці та двох янголів з розгорнутими звитками в іконі з Добрянки розміщено Господа Саваофа з розведеними в боки руками та звитки без янголів. В інших своїх деталях ікони також схожі між собою, отже, можна припустити, що писалися вони в одній майстерні або за одними прорисями.

Друга ікона Богоматір «Всіх скорботних радість», що надійшла на реставрацію, має схожість по іконографії з іконою з Чернігівського художнього музею. Лише архангелів, які оточують мандорлу, в ній вісім, а на іконі з музею – сім та більше рядів святих, що стоять попереду. В іконі з музею також відсутні херувими з червоними крилами під ногами у Богородиці та два янголи зверху композиції поруч з Господом Саваофом. Нижня частина композиції насичена групами страждених: хворих, калік, оголених і т.д., кожна група має янгола, що вказує їм на Богоматір з Немовлям Христом.

Такий же варіант із стражденими в нижній частині композиції являє собою ікона, що зберігається у фондах Чернігівського музею. Вона датована кінцем ХІХ–початком ХХ ст. та має незвичну форму дошки – верхня частина закруглена у вигляді арки. Широка рамка навколо зображення прикрашена геометричним орнаментом з кольоровими емалевими вставками, в більш ранніх іконах таких

елементів ми не зустрічали. За іконографією ця ікона схожа на попередні, але святі, що оточують Богоматір, тут стоять на колінах. Зверху Господь Саваоф в білих одягах благословляє обома руками. Справа та зліва від нього архангели, що летять зі звитками, розташовані головами до Саваофа. Посередині в колі Святий Дух у вигляді голуба. В нижній частині композиції прямо під Марією зображено море з кораблем, зліва янгол, що визволяє полонених з в'язниці, а справа ще дві групи також з янголами.

До цього ж розгорнутого типу належать дві ікони, що описані в книзі Г. Нечаєвої «Ветковская икона». Перша із старообрядського храму Чернігівської області вирізняється тим, що всі янголи розміщені в нижній частині ікони разом із стражденими, а не навколо Богородиці. Кожний янгол зображений зі звитком у руках. Друга ікона Богоматері «Всіх скорботних радість», яка датована також початком ХІХ століття, з приватного зібрання в м. Гомелі являє собою ще незвичніший варіант даної іконографії. Замість святих, що оточують Марію з Немовлям, розміщені стражденні у великій кількості з янголами та звитками, а святі розташовані по правому та лівому полях по сім на кожному. Богородиця стоїть на трьох херувимах з червоними крилами, як на іконі, що надійшла на реставрацію до Харкова, а мандорлу прикрашають чотири великих розани по два з кожного боку.

На іконах «Всіх скорботних радість» кінця ХVІІІ століття із села Новозибкова (Росія) взагалі немає страждених. На одній із них Богоматір з Немовлям також стоїть на червоних херувимах та над головою Марії зображено червоні троянди, як і в Гомельському варіанті. Іконографічною особливістю даної ікони є наявність у мандорлі 8 звитків з текстом.

На другій іконі 6 звитків, її особливістю є вузька форма мандорли, а навколо неї дуже велика кількість великих червоних розанів з зеленим листям. Регістри святих збільшені у порівнянні з попередньою іконою та розташовані на деякій відстані від Богоматері з Немовлям. Внизу, під Марією, зображено частину моря з кораблем, в якому янгол допомагає людям. На відміну від першої ікони архангели Михаїл та Гавриїл розміщені не поруч з Марією, а по правий та лівий боки від Господа Саваофа.

На ветківській іконі «Всіх скорботних радість», що перебуває на реставрації в Київській академії, замість зображення святих та мучеників розташовані янголи та стражденні, а також спостерігається велика кількість звитків навколо Марії та зображення яскраво-червоних троянд по обидва боки від Богоматері.

1. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. – Киев., 1851. – С. 334.
2. Заметка о раскольниках Черниговской губернии.//Черниговские губернские ведомости. – 1892. – №91. – С. 13.
3. Стародубье. Записки протоиерея Санкт-Петербургской Никольской единоверческой церкви Т.А. Верховского. – Казань. – 1874. – С. 159.
4. Пругавин А.С. Раскол и сектанство в русской народной жизни. – М., 1905. – С. 91.
5. Дело об учреждении в раскольнических посадах под наблюдением единоверческих священников училищ и школ и о закрытии раскольнических школ. – Государный Архив Чернігівської області.– Ф. 679. – О. 1. – Спр. 4882. – С. 2-3.
6. Нечаева Г. Г. «Ветковская икона». Четыре четверти, Минск, 2002. – С. 269.
7. Там само.
8. Там само.

В статье исследуются отдельные аспекты быта старообрядцев и иконография иконы «Всех скорбящих радость». Анализируются процессы отношений староверов и местного населения.

This article is devoted to analyse of some aspects of way of life of old-fashioned people and iconography of the ikon «Our Lady, the Joy of All Sorrowers». Analysed processes of relations between old-fashioned people and local population.

Володимир Борщевич



АРХІЄПИСКОП ЧЕРНІГІВСЬКИЙ АВТОНОМНОЇ ЦЕРКВИ СИМОН (ІВАНОВСЬКИЙ) В ЖИТТІ І ПРАЦІ

Стаття присвячена головним віхам життєвого шляху і духовної кар'єри архієпископа Симона (Івановського), котрий у роки війни очолював Чернігівську єпархію Автономної церкви. У наукове використання вводяться раніше невідомі та маловідомі документи і матеріали.

Розвиток релігійного життя в Україні у період нацистської окупації мав низку особливостей, серед яких активна роль у відновленні адміністративної структури Православної церкви єпископів колишньої Волинсько-Крем'янецької єпархії автокефальної Варшавської митрополії. Представником консервативної проросійської групи архієреїв Автономної церкви в роки війни був архієпископ Чернігівський і Ніжинський Симон (Івановський), до того Острозький вікарій на Волині. Крім організації православ'я на Чернігівщині, його називають одним із головних опонентів об'єднання Автономної і Автокефальної церков восени 1942 р.

Постать Симона (Івановського) не минули у своїх дослідженнях Іван Власовський¹, Фрідріх Геер², Семен Савчук та Юрій Мулик-Луцик³, Юрій Волошин⁴, Владислав Ципін⁵, Тимофій Міненко⁶, Михайло Шкаровський⁷ та інші. Усі поіменовані дослідники у міру потреби подали відомості про окремі сторінки церковно-адміністративної діяльності архієпископа або коротку біографічну довідку. Натомість повна біографія Симона (Івановського) відсутня дотепер. Отже, використовуючи архівні та опубліковані джерела і матеріали, спробуємо відтворити головні віхи життєвого та архіпастирського шляху духовної особи, його ідейну орієнтацію, вплив політичних і внутрішньоцерковних чинників на діяльність Івановського, причини неприйняття ним автокефалії Української православної церкви.

Майбутній єпископ народився 1 лютого (за старим стилем) 1888 р. у сім'ї священика Василя Івановського, настоятеля с. Каменка Тульської губернії. Навчався в училищі, Тульській духовній семінарії та Московській духовній академії⁸. На останньому курсі вищої школи Івановський приймає чернецтво з ім'ям Симон. Академічні студії закінчив у 1912 р. здобуттям кандидатського ступеня. Для таких осіб відкривалась широка перспектива і можливість кар'єрного росту. Вища освіта, російське походження та лояльність до існуючого режиму поставили Симона в число перших кандидатів на церковно-адміністративні посади.

Отже, служіння у церкві ієромонах Симон розпочав завідувачем монастирської школи в Соловецькій обителі. Після року праці на Півночі Росії його переводять помічником наглядача Крем'янецького духовного училища Волинської єпархії. Подібні переміщення керівництво Російської церкви практикувало з метою інтенсивної росіянізації «окраїн». Невдовзі розпочалась Перша світова війна, і Крем'янецьке училище евакуйовують у Суми. Там Симон

© Борщевич Володимир Трохимович – кандидат історичних наук, докторант Волинського національного університету ім. Лесі Українки (м.Луцьк).

(Івановський) продовжував виконувати функції помічника наглядача.

Світова війна, падіння дому Романових, державна емансипація народів, котрі входили до складу Російської та Австро-Угорської монархій, перекроїли політичну карту Європи. У 1920 р. архімандрит Симон залишає ту частину України, що перебувала під контролем більшовиків. Шлях російського ченця проліг у Югославію. Опісля він повертається на Волинь, яка відійшла згідно з мировими угодами до Польщі. Керівництво Варшавської православної митрополії призначило архімандрита ректором Волинської духовної семінарії у Крем'янці та поклало на нього обов'язки настоятеля Крем'янецького Богоявленського монастиря, а дещо пізніше також члена Волинської духовної консисторії.

Симон (Івановський) був з числа тих духовних осіб Російської церкви, котрі погодилися на відокремлення Варшавської митрополії від Московського патріархату. Вразливим місцем архімандрита виявилось і те, що його у будь-який момент могли вислати з країни. Отже, коли Симону запропонували підтримати проголошення автокефалії Православної церкви в Польщі і стати одним із її єпископів, він довго не розмірковував. Шостого квітня 1924 р. Симон (Івановський) прийняв архієрейську висвяту з призначенням на Крем'янецьку вікарну кафедру. Посада ректора ВДС залишалася за ним і надалі. Фактично він виконував роль безпосереднього помічника Діонісія (Валединського) у Волинській єпархії, оскільки митрополит поєднував функції глави церкви із керівництвом Варшавсько-Холмською та Волинсько-Крем'янецькою єпархіями. Остання мала найбільшу кількість парафій і монастирів, тому Діонісію (Валединському) для збереження становища необхідно було контролювати її. Симон (Івановський) добре підходив для цієї справи.

Як керівник духовного навчального закладу єпископ Симон підтримував проросійські сили, однак вирішального впливу на характер розвитку семінарії не мав. Українська лінія набула виразних рис у ВДС, коли її очолив протоієрей Петро Табінський.

У 1927 р. православні волиняни провели у Луцьку Український церковний з'їзд. На противагу йому промосковські сили на чолі з Симоном (Івановським) скликали у Почаєві Волинське єпархіальне зібрання повітових протоієреїв, діячів Російського народного об'єднання та перевірених церковних старост. Одним із рішень зібрання було просити митрополита Діонісія змінити керівництво у семінарії, запровадити викладання богословських предметів російською. Також присутні постановили, що богослужбовою мовою в єпархії може бути лише церковно-слов'янська, припинили деросіянізацію церковного життя краю і звернулися до польської влади з клопотанням заборонити Український церковний комітет⁹.

У 1931 р. Симон знову очолив духовну семінарію, тоді ж інспектором призначено Сергія Міляшкевича. Владика не читав семінаристам жодного предмета та й з'являвся в стінах закладу вряди-годи. Опозиційно ставився Симон (Івановський) до діяльності Товариства імені митрополита Петра Могили¹⁰, яке мало на меті відродження давніх українських церковних звичаїв¹¹. Антиукраїнська позиція Симона виражалась і в інших його діях. На перший день св. Різдва 1934 р. після служби у Крем'янецькому Богоявленському монастирі, коли хор заспівав українські колядки, Івановський демонстративно вийшов із собору¹².

Після призначення св. Синодом правлячим волинським архієреєм владика Олексія (Громадського) Симона іменовано острозьким вікарієм. Його резиденцією названо Дерманський монастир. Показово, що під час приїзду Громадського луцький вікарій вітав архіпастиря українською мовою, а острозький – російською. Національно свідомі парафіяни віддячували російському єпископу тією ж монетою. У вересні 1936 р. Симон відвідував парафії Дубенського повіту. Перед його прибуттям у Теслугів невідомі повісили на церковній огорожі гасло: «Можливо, останній раз вітаємо тебе, недобитку московський». Щоб уникнути інциденту, польська поліція в останній момент зняла напис. Як повідомляв

воєводському уряду в Луцьку від імені дубенського старости референт К. Янковський, парафії Острожець і Теслугів були «націоналістично-українськими», а владики Симон під час візитації служив церковно-слов'янською і проповідував російською¹³. Незважаючи на промосковську позицію єпископу Симону довелося взяти участь у роботі Волинського єпархіального зібрання духовенства і мирян у 1935 і 1936 рр., коли остаточно ліквідовано російський курс у єпархіальному урядуванні, богослужінні. В Івановського не знайшлося сміливості офіційно виступити проти таких рішень.

Останні два роки перед падінням міжвоєнної Польщі єпископ Симон заміщав вікарія Варшавсько-Холмської єпархії, візитував парафії на Холмщині, Підляшші та Лемківщині. Якихось яскравих сторінок церковного життя, пов'язаних із Симоном (Івановським), не виявилось. Юрій Мулик-Луцик писав, що єпископу була притаманна безпосередність і простота¹⁴.

Весною 1939 р. волинський воєводський уряд пропонував міністерству віросповідань та освіти проект бюджету на утримання православного архієпископа, двох вікаріїв, членів консисторії та архієрейського хору. Зокрема, передбачалося, що кожен із вікаріїв отримуватиме щомісячно по 500 злотих дотації. Раніше, зауважували чиновники воєводства, єпископ Полікарп допомоги не брав, а діставав її лише єпископ Симон у розмірі 360 злотих¹⁵.

Осінь 1939 р. радикально змінила долю Православної церкви Західної Волині. Реальністю став атеїстичний радянський режим. Єпископ Симон і надалі залишався острозьким вікарієм. У листопаді 1939 р. з ініціативи архієпископа Олександра (Іноземцева) проведено засідання двох членів св. Синоду колишньої Автокефальної церкви в Польщі і вирішено зберегти молитовне спілкування з митрополитом Діонісієм, який опинився в межах Генеральної губернії. Третім членом св. Синоду кооптовано Симона (Івановського). У цей час єпископат колишньої ПАПЦ достеменно не знав, яким чином розгорнуться події далі і якою буде радянська релігійна політика на новоприєднаних територіях.

Напередодні окупації сталінським режимом Західної Білорусі керуючий Гродненсько-Новогрудською єпархією Сава (Советов) залишив кафедру і виїхав на Захід. Натомість єпархіальне духовенство на чолі з протоієреєм Юрієм Боришкевичем вирішило запросити до себе єпископа Симона. Однак через певні міркування останній відмовився, а св. Синод Західної України і Західної Білорусі постановив, щоб єпархію обійняв Пантелеймон (Рожновський), який визнавав над собою владу митрополита Сергія (Страгородського). У грудні 1939 р. св. Синод іще раз розглянув питання заміщення вакантних кафедр. Вирішено, що єпископ Симон має очолити ту частину парафій колишньої Віленської єпархії, котра опинилась у межах Білоруської РСР, й іменуватиметься Віленським і Білоруським.

Натомість події кінця 1939 - початку 1940 рр. змінили перебіг церковного життя на окупованих радянським режимом територіях. Московська патріархія, отримавши згоду більшовицької влади, активізувала вирішення церковно-юрисдикційного питання на західних землях. Владика Симон одним із перших з числа єпископів ПАПЦ зрікся автокефалії. Зробив він це без відома єпархіального архієрея. Після незаконного включення Волині до складу РПЦ Симона (Івановського) піднесено до сану архієпископа й доручено керувати напівсамостійною Острозькою єпархією. Репресії, котрі масово практикував сталінський режим проти небезпечного і потенційно небезпечного елемента серед православних священиків, єпископа не торкнулись. Вочевидь, він на даному етапі влаштував владу і доцільно було зберегти його на посаді. Якщо підсумувати період радянської окупації, то він для Симона (Івановського) виявився сприятливим для кар'єрного росту.

І знову вибух війни намітив новий виток життєвого шляху архієпископа Симона. Підтримка і використання православ'я нацистським режимом зумовили організаційне оформлення Автономної, а згодом й Автокефальної церкви в Україні.

У серпні 1941 р. у Почаївській лаврі проведено обласний собор єпископів у складі Олексія (Громадського), Симона (Івановського), Пантелеймона (Рудика) та Веніаміна (Новицького). Діянням Ч. 3 собор постановив подякувати Адольфу Гітлеру за визволення від більшовицького ярма привітальною телеграмою. «Єпископи звільненої Вашими непереможними жовнірами від найтяжчої в світі безбожної і богоборної влади Православної Церкви на Україні, - ішлося у телеграмі, - ...горяче вітають свого Великого Визволителя, і від себе, і від вірних засилають теплі слова щирої подяки і сердечні почуття відданості. Уклінно благаємо Творця Бога о продлінні на довгі роки життя Вашого, для слави Великого Німецького Народу і на користь нашого Українського Народу, і на користь усіх народів, що давно чекають на свою кращу долю з рук вибранного Божого – Фюрера Адольфа Гітлера»¹⁶.

Наступним діянням собор вирішив зберегти підпорядкування Московській патріархії, повернути Православній церкві в Україні статус автономної, надати Олексієві (Громадському) права обласного митрополита і скасував екзархат Миколи (Ярушевича)¹⁷. Швидке просування німецьких військ на схід поставило перед Автономною церквою питання архіпастирської опіки церковних областей у колишній підрадянській Україні. Після звістки про окупацію Чернігова собор єпископів на засіданні 25 серпня 1941 р. діянням Ч. 28 постановив «призначити преосвященного Симона, архієпископа Остріжського, на вільну Чернігівську кафедру, з титулом архієпископа Чернігівського і Ніжинського»¹⁸. Після від'їзду Симона до місця служби Острозька єпархія мала перейти під керівництво архієпископа Олексія (Громадського). Невідомо чому, однак Івановський не поспішав їхати у Чернігів. У листі архієпископу Олександру (Іноземцеву) у Пінськ у квітні 1942 р. митрополит Олексій (Громадський) нарікав, що архієпископ Симон (Івановський) обіцяв до Пасхи від'їхати у призначену єпархію, «але віз і нині там... а здавався завжди таким рухливим, а тут на тобі...»¹⁹. Припускаємо, відсутність інформації про обставини служби та матеріальне забезпечення у новому місці стримували Симона з переїздом. Аргументом міг бути і внутрішньо церковний чинник. Архієрей розумів, що відбуття у Чернігівську єпархію виявлялось почесним засланням для нього й усуненням від вирішення важливих для усієї церкви справ.

Ще перебуваючи у Дерманському монастирі, Симон (Івановський) у проповіді у неділю 14 грудня 1941 р. твердив, що українці не з релігійних причин хочуть українізації і, взагалі, не вірять у Бога²⁰.

До заслуг Симона (Івановського) на Чернігівській кафедрі належала організація єпархіального управління, котре здійснювало вирішення поточних справ церковної сфери. Також значну підготовчу роботу у Чернігівській єпархії провів ще восени 1941 р. схиархімандрит Лаврентій. Йому належала ініціатива влаштування двох жіночих монастирів – Троїцького із 70 сестрами та Домницького, де нараховували 35 насельниць²¹.

На відміну від інших українських територій у Чернігівській єпархії протистояння між Автономною й Автокефальною церквами мало менші масштаби. Ю. Волошин стверджував, що автономісти володіли там явною перевагою²². Висвячений для краю у середині травня 1942 р. у Києві автокефальний єпископ Фотій (Тимощук) до Чернігова так і не добрався і змушений обрати місцем осідку Ніжин. Невдовзі митрополит Полікарп (Сікорський) переводить його у Вінницю. Натомість Симон (Івановський) не лише закріпився у Чернігові, але й отримав у помічники вікарія – єпископа Ніжинського Панкратія (Гладкова)²³. Останній був кандидатом богослов'я, архімандритом Московської єпархії в юрисдикції митрополита Сергія (Страгородського), а прибув у Почаївську лавру весною 1941 р.²⁴

Уже як чернігівський єпархіальний архієрей Симон (Івановський) разом із митрополитом Олексієм (Громадським) та архієпископом Антонієм (Марценком) підписали відозву, в якій засудили напади митрополита Сергія (Страгородського)

на автокефального владика Полікарпа (Сікорського). «Своїм виступом митрополит Сергій санкціонує сьогодні, – наголошувалось у відозві, – для Москви кількадесятилітній кривавий Кремлівський терор проти християнської релігії, проти Церкви і всіх віруючих»²⁵.

Восени 1942 р. чернігівський автономний архієрей спільно із Пантелеймоном (Рудиком) та Веніаміном (Новицьким) засудили підписаний митрополитом Олексієм (Громадським) Акт поєднання між Автономною та Автокефальною церквами. Ці три єпископи видали меморандум, яким позбавляли канонічної сили Акт 8 жовтня²⁶. Пізніше митрополит Олексій у листі владіці Олександрю (Іноземцеву) від 27 листопада 1942 р. зауважував, що Симон підписав меморандум у Києві під тиском²⁷.

Відносна стабілізація ситуації у Чернігівській єпархії Автономної церкви дозволила архієпископу Симону частіше навідуватись на Волинь. Наприкінці 1942 р. він кілька тижнів перебував у Сарнах і намагався, за словами митрополита Олексія, добратись у Пінськ для розмови з владикою Олександром (Іноземцевим)²⁸. Однак виїхати він не зміг і повернувся у Крем'янець до Громадського. Лише 29 грудня вдалось посадити Івановського на автомобіль і відправити через Київ у Чернігів.

За оцінками Ю. Волошина, в роки нацистської окупації на Чернігівщині постало 350 парафій, з яких більшість належала до юрисдикції Автономної церкви²⁹. Натомість Н. Шкаровський називає 410 громад у Чернігівській єпархії, підпорядкованих Симону (Івановському)³⁰. Там також діяло три монастирі.

Наступ радянських військ змусив автокефальний єпископат залишити Україну. Виїхала і частина архієреїв Автономної церкви, а ті, хто залишився, відразу чи пізніше були репресовані сталінським режимом. Симон (Івановський) у 1945 р. отримав від Московської патріархії призначення на Полтавську кафедру. Лише два роки праці він віддав Полтавській єпархії і був заарештований. Очевидно, під час слідства архієпископу пригадали його вітання Гітлеру, засудження дій Сергія (Страгородського) щодо покарання єпископа Полікарпа (Сікорського) та усю діяльність у Чернігові в роки німецької окупації. Протягом 1947-1955 рр. Івановський перебував у сталінських концентраційних таборах³¹.

Звільнення відбулося у середині 50-х рр. Сімнадцятого жовтня 1955 р. Московська патріархія призначила опального архієпископа керуючим Вінницько-Брацлавською єпархією. У розпал хрущовської антицерковної кампанії Симон (Івановський) наважився виступити проти запропонованої режимом реформи парафіяльного устрою, котра перетворювала настоятеля на найманого працівника. Заступник уповноваженого у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР В. Фуров особито вимагав від московського патріарха звільнити Івановського за штат³². Як результат, 14 серпня 1961 р. архієпископ Симон став пенсіонером. Першого лютого 1966 р. владика помер.

Отже, життєвий та архіпастирський шлях Симона (Івановського) виявився насиченим багатьма переломними моментами, котрі безпосередньо вплинули на його духовну кар'єру. Росіянин за національністю, вихований у вірності московським месіанським ідеям, він опинився на Волині і змушений під тиском обставин погодитись на автокефалію Варшавської митрополії і став її єпископом. Протягом міжвоєнного періоду його кар'єра обмежувалась становищем вікарія. Він негативно ставився до українських національно-церковних прагнень і виразно демонстрував цю позицію.

Натомість період радянської влади 1939-1941 рр. дозволив піднятись йому на становище напівсамостійного владика. Симон (Івановський) перший зрікся польської автокефалії і приєднався до сергіївської РПЦ. У роки нацистської окупації він склав кістяк Автономної церкви і згодом очолив одну з найбільших її єпархій. Архієпископ Симон належав до російського радикального крила українських автономістів і виступав проти церковного єднання. Завдяки старанням Івановського Чернігівська єпархія отримала відповідне організаційне оформлення.

Саме за діяльність в роки окупації сталінський режим ув'язнив єпископа на вісім років концентраційних таборів. За опозицію радянській церковній політиці Симона (Івановського) звільнено за штат. Можна стверджувати, що саме чернігівський період життя архієпископа був найбільш плідним у його духовній кар'єрі.

1. [Власовський Іван] Senex. Українська православна церква в часи Другої світової війни: 1939-1945 рр. - Мюнхен, 1946. – 71 с.
2. Heyer Friedrich. Die Orthodoxe kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945. – Koln-Braunsfeld: Verlagsgesellschaft Rudolf Muller, 1953. – 259 s.
3. Савчук С., Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді. – Вінніпег: «Екклезія», 1984. – Т. 1.: Київська церковна традиція українців Канади. – 516 с.
4. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941-1944 рр.). – Полтава, 1997. – 127 с.
5. Цыпин В., прот. История Русской церкви: 1917-1997. – Москва: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. – 832 с.
6. Міненко Тимофій, священник. Православна церква в Україні під час другої світової війни 1939-1945, (Волинський період). – Вінніпег-Львів: Видавництво Львівського музею історії релігій “Логос”, Колегія Св. Андрія, 2000. – Т. 1. – 392 с.
7. Шкаровский М. В. Нацистская Германия и Православная Церковь. – Москва: Издательство Крутицкого Патриаршего Подворья, Общество любителей церковной истории, 2002. – 524 с.
8. (Хоговицкий) Алипий, епископ Винницкий и Брацлавский. Архиепископ Симон (некролог) // Журнал Московской патриархии. – 1966. – № 5. – май. – С. 21-23.
9. Хронологія УАПЦ і інших православних церков на землях України 1917-1986 рр. // Мартирологія українських церков. У 4-х т. Т. 1. Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упорядкували і зредагували Осип Зінкевич і Олександр Воронін. – Торонто-Балтимор: Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. – С. 993-1104, – С. 1027.
10. Протокол засідання Організаційних зборів членів Товариства прихильників православної освіти та охорони традицій православної віри імені митрополита Петра Могили в м. Крем'янець, 17 квітня 1932 р. // Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф.63, оп.1, спр.8, арк.10-12.
11. Лист Володимира Луканя управі Товариства ім. Петра Могили, 2 січня 1933 р. // ДАВО, ф.63, оп.1, спр.3, арк.168.
12. Церковна хроніка // Українська нива. – 1934. – Ч.3 (408). – 19 січня.
13. Raport referenta starosty Dubińskiego K. Jankowskiego do urzedu wojewodzkiego Wolynskiego, № В-3/36, 12 pazdziernika 1936 г. // ДАВО. Ф.46, оп.9, спр.98, арк.24.
14. Савчук С., Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді... – С. 486.
15. Pismo urzadu wojewodzkiego Wolynskiego do Ministerstwa wyznan religijnych i oswiecenia publicznego, № SPNW 6/39, 23 marca 1939 г. // ДАВО. Ф.46, оп.9, спр.4768, арк.12.
16. Діяння Ч. 3 Обласного собору єпископів Православної церкви на Україні в Почаївській лаврі від 5/18 серпня 1941 року // Архів автора, копія.
17. Діяння Ч. 4 Обласного собору єпископів Православної церкви на Україні в Почаївській лаврі від 5/18 серпня 1941 року // Архів автора, копія.
18. Діяння Ч. 28 Обласного собору єпископів Православної церкви на Україні в Почаївській лаврі від 25 серпня 1941 року // Архів автора, копія.
19. Письмо митрополита Вольнского и Житомирского Алексия (Громадского) архиепископу Пинскому и Полесскому Александру (Иноземцеву), апрель 1942 г. // Архів автора, копія.
20. Черніговець. Карти на стілі... // Волинь – 1942. – Ч. 3(31). – 11 січня.
21. Шкаровский М. В. Нацистская Германия и Православная Церковь... – С. 465.
22. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації... – С. 53.
23. Православна Автономна церква на Україні в юрисдикції Московської патріархії // Мартирологія українських церков. У 4-х т. Т. 1. Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упорядкували і зредагували Осип Зінкевич і Олександр Воронін. – Торонто-Балтимор: Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. – С. 928.
24. Д[олинськ]ий Леонід, свящ. Спогад // Мартирологія українських церков. У 4-х т. Т. 1. Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упорядкували і зредагували Осип Зінкевич і Олександр Воронін. – Торонто-Балтимор: Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. – 1207 с. – С. 637-647. – С. 642.
25. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. У 4-х т., 5-ти кн. – Нью-Йорк-Київ-Бавнд-Брук: УАПЦ, 1990. – Т.4., кн. 2. – 416 с. – С. 258.
26. Шкаровский М. В. Нацистская Германия и Православная Церковь... – С. 457.
27. Письмо митрополита Вольнского и Житомирского Алексия (Громадского) митрополиту

- Пинскому и Полесскому Александру (Иноземцеву), 23 ноября 1942 г. // Архів автора, копія.
28. Письмо митрополита Волынского и Житомирского Алексия (Громадского) митрополиту Пинскому и Полесскому Александру (Иноземцеву), 1 января 1943 г. // Архів автора, копія.
29. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації... – С. 54.
30. Шкаровский М. В. Нацистская Германия и Православная Церковь... – С. 465-466.
31. Там само. – С. 519.
32. Цыпин В., прот. История Русской церкви... – С. 393.

Статья посвящена главным вехам жизненного пути и духовной карьеры архиепископа Симона (Ивановского), который в годы войны возглавлял Черниговскую епархию Автономной церкви. В научное использование вводятся ранние неизвестные и малоизвестные документы и материалы.

Article is devoted to the main marks of a course of life and spiritual career of archbishop Simon (Ivanovskiy). In days of war he was headed the Chernigiv diocese of Autonomous church. Unknown and little-known documents and materials are entered into scientific use early.

